

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

‘Niets beklijft op de deze wereld, dus waarom de democratie wel?’

In gesprek met Jérôme Heldring

door *Marcel ten Hooven & Caspar Veldkamp*

Hoofdredacteur en redacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

Het is gevaarlijk de loop van de geschiedenis te willen verleggen op grond van een ideaalbeeld over de gewenste maatschappij. Amerika heeft deze mogelijkheden overschat, meent Jérôme Heldring, maar ook Europa en Nederland stellen zich hoogmoedig op. Zijn kritiek geldt vooral de inzet voor mensenrechten in het buitenlandbeleid van Nederland: ‘Wanneer een klein land als Nederland de mensenrechten aan de orde stelt, maakt dat niet de minste indruk en werkt het alleen maar irriterend, mogelijk contraproductief zelfs.’

Op 11 december 2008 schreef J.L. Heldring: ‘En wat zullen de politieke gevolgen van de crisis in Europa zijn? Hoe zullen de volkstammen die hun vakanties naar de wintersport, de costa’s of Thailand als een verworven recht beschouwen, straks reageren, wanneer dat niet meer kan? Niemand weet het, maar dat ze dit gelaten over zich heen zullen laten gaan, is onwaarschijnlijk. Alleen Amerika toont, met Obama’s overwinning, een hoopvoller beeld. Dat deed Roosevelt in 1933 ook — hetzelfde jaar waarin in Europa Hitler aan de macht kwam.’

En op 9 april 2009 noteerde hij: ‘Als deze

crisis inderdaad meer is dan een economische crisis, is het te verwachten dat zij ook op den duur onze vertrouwde politieke ideeën en instituties zal aantasten. *Op de lange duur zijn we allemaal dood*, zei Keynes, die een revival beleeft. Waarom zou deze onweerlegbare waarheid niet ook gelden voor de democratie zoals wij die kennen? Zij is per slot van rekening een menselijke uitvinding.’

Jérôme Heldring (91), de nestor van de Nederlandse journalistiek, beaamt dat hij allesbehalve gerust is op een goede afloop van de wereldwijde crisis. ‘Maar ik ben ook nooit

leste onder hun eigen gewicht bezwijken. Er is niets nieuws onder de zon. Het Romeinse rijk is een klassiek voorbeeld van een imperium dat aan *overstretch* ten onder ging, het Britse rijk vijftien eeuwen later idem. En ook onze eigen republiek was in de zeventiende eeuw een grote mogendheid, een van de machtigste landen in de wereld, om daarna te vervallen tot een rentenierstaat.’

‘Een recenter voorbeeld is de implosie van het Russische Sovjetwereldrijk. Dat het ooit ineen zou schrompelen werd gaandeweg, in de laatste tien jaar vóór de val van de Muur in 1989, wel duidelijk. Het grote probleem voor het Westen was *how to manage the demise of the Soviet empire*, hoe de aftocht van het Russische imperium in goede banen te leiden. Het was niet irreëel daar explosies te verwachten, revolutionaire en gevaarlijke toestanden. Dat is wonderlijk goed afgelopen. Die hele omwenteling heeft zich met nagenoeg geen geweld voltrokken. Overal fluwelen revoluties, zowel in Rusland zelf als in de satellietstaten. De Russen hebben niet ingegrepen, zoals ze dat tien jaar eerder in Afghanistan, in 1968 in Tsjecho-Slowakije en in 1956 in Hongarije wel hebben gedaan. Ze hebben lijdelijk toegezien hoe zij hun positie in het hart van Europa zijn kwijtgeraakt. Het is heel wonderlijk en ik kan het ook niet verklaren.’

‘Ook het Westen heeft juist gereageerd op die ontmanteling. Dat is de grote verdienste geweest van de toenmalige Amerikaanse president, Bush sr. Die man is een beetje onderschat, meen ik. Aan de westelijke kant is het te danken aan het koppel Bush-Helmut Kohl dat de implosie van het Russische rijk zonder explosies is gebleven en, in het verlengde daarvan, de hereniging van Duitsland ordelijk is verlopen. Dat is zeker niet te danken aan Margaret Thatcher en François Mitterrand. Thatcher was uitgesproken anti-Duits en Mitterrand opereerde als een kleine

Machiavelli, in zijn wil om de Duitsers onder de duim te houden.’

U bent zover dat u concludeert dat Amerika zich aan 'imperial overstretch' heeft bezondigd.

HELDRING ‘Ja, zeker in de economische sfeer. Te veel geconsumeerd, te weinig geïnvesteerd. Evenzeer een belasting waren de oorlogen die de VS de laatste jaren hebben gevoerd. Hoewel ook zonder deze extra last de crisis waarschijnlijk zou zijn losgebroken, meen ik niettemin dat in het Amerikaanse geval hoogmoed voor de val is gekomen. Het klassieke patroon van *imperial overstretch*.’

‘Ook Paul Kennedy zelf zegt in een recent interview, ruim twintig jaar nadat hij zijn boek publiceerde, dat de crisis weliswaar niet fataal hoeft te zijn voor Amerika, maar dat er wel symptomen zijn van *overstretch*. De VS moeten zich inperken, meent hij. Een wereldrol alleen voor Amerika zit er niet meer in, zeker niet met zo’n grote concurrent, China, aan de horizon. We weten niet zeker wat de toekomst van China is. We tasten met dat land in veel opzichten nog in het duister. Maar duidelijk is wel dat Amerika afhankelijk is van China. Ik heb het idee dat president Obama, afgaande op de taal die hij spreekt, dat inziet. Hij is veel bescheidener dan zijn voorganger.’

We kunnen constateren dat de verwachting, misschien eerder nog de hoop, dat het Amerikaanse bestel met zijn democratie, rechtsstaat en vrije handel een soort mondiale standaard zou worden, niet is uitgekomen. Overtuigingskracht noch harde machtspolitiek heeft die standaard kunnen vestigen. President Jimmy Carter heeft het geprobeerd met overtuigingskracht en het geven van het goede morele

FOTO: DIRK HOL

Zes dagen in de week, behalve op zondag, fietst Heldring 's ochtendsvroeg rond de klok van zessen, naar het redactielokaal van NRC Handelsblad aan het Haagse Spui, om de binnen- en buitenlandse kranten te lezen.

*voorbeeld, Bush jr. met machtspolitiek.
Carter strandde in Iran, Bush in Irak.*

HELDRING ‘Bush jr. wilde alles anders doen dan zijn vader, minder voorzichtig en terughoudend. Zijn vader kreeg na de eerste Golfoorlog in 1991, na de verjaging van de Iraakse bezetter uit Koeweit, het verwijt dat hij op het beslissende moment terugschrok voor de mogelijkheid om het bewind van Saddam Hoessein omver te werpen. Bush jr. wilde daarvan leren. Dat is begrijpelijk, psychologisch begrijpelijk. Maar hij heeft zijn mogelijkheden overschat. Hij heeft het proces niet kunnen beheersen en daarmee is het een te grote belasting voor Amerika geworden. Irak, Afghanistan: het werd allemaal te veel.’

Is het niet meer een kwestie van een al te naïef geloof in de aantrekkingskracht van het westerse systeem?

HELDRING ‘Misschien ook wel. Bush jr. is een *newborn Christian*. Veel meer dan zijn vader gelooft hij in de idee dat Amerika een uitverkoren natie is, een *city upon a hill*, een voorbeeld voor andere naties, en als zodanig begiftigd met het recht omwille van vrijheid en democratie elders op de wereld in te grijpen. Dat was bij zijn vader niet het geval, althans veel minder. Bush sr. was meer van de klassieke school van de voorzichtige machtspolitiek, evenals de mensen die hij om zich heen had, zoals James Baker, de minister van Buitenlandse Zaken. Hij raad-

pleegde altijd zijn bondgenoten, in de eerste plaats bondskanselier Kohl. Hoewel Bush sr. na de val van het Sovjetsysteem sprak van de komst van een nieuwe wereldorde, heeft hij niet echt de gelegenheid gegrepen om deze te vestigen. Mij zijn daarvan althans geen voorbeelden bekend.’

‘Overigens moeten we niet al te zeer de nadruk leggen op de rol van persoonlijkheden in de wereldpolitiek. Op bepaalde ogenblikken maakt het onmiskenbaar wat uit of de ene of de andere man er zit, maar de trend in de geschiedenis die pas naderhand

Ik ben het niet eens met Maxime Verhagen dat mensenrechtenpolitiek een kernelement moet zijn in de buitenlandse politiek

zichtbaar wordt, is zeker niet in de eerste plaats afhankelijk van deze of gene die aan het roer is. Zo’n machthebber maakt niet zozeer nieuwe krachten los. Veeleer is hij een exponent van bestaande krachten die op een zeker ogenblik de overhand krijgen.’

Als je wat langer terugkijkt in de recente geschiedenis, lijkt overschatting van de eigen mogelijkheden en eigen aantrekkingskracht de rode draad in de imperial overstretch van de VS.

HELDRING ‘Daar lijkt het op. Overigens kon het mannen als Dick Cheney en Donald Rumsfeld, vicepresident en minister van Defensie onder Bush, waarschijnlijk helemaal niet schelen of Amerika voor andere naties nu aantrekkelijk was of niet. Zij waren nonsensopolitici en wilden, nu de gelegenheid zich voordeed, gebruikmaken van de

macht om in te grijpen in landen die de VS niet welgezind waren. Dat ideaalbeeld van de VS als bringer van democratie is meer iets van de neoconservatieven. Dat is een onderscheid dat onvoldoende wordt gemaakt. Neoconservatieven als Paul Wolfowitz, Norman Podhoretz, Gertrude Himmelfarb en vader en zoon Kristol werden beheerst door dat maakbaarheidsdenken. Hoe ze het in hun hoofd haalden heb ik nooit begrepen, dat idee van Irak als een soort democratische magneet die het hele Midden-Oosten zou laten kantelen. Ik heb nooit geloofd dat zo iets mogelijk was. De voorwaarden daarvoor bestaan niet in de Arabische wereld. Dat waandenkbeeld van de neoconservatieven is volgens mij een teken van overmoed, met een gezocht filosofisch tintje om het te rechtvaardigen. Typisch een trekje van intellectuelen als zij.’

U zei dat Obama bescheidener is en daarmee realistischer en verstandiger dan zijn voorganger. De regering-Obama let goed op de eigen belangen van de VS. Bij haar bezoek aan China relativeerde minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton meteen het belang van mensenrechten. Dat kwam kennelijk niet zo van pas, nu de belangen van China en de VS onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Is dat ook realistisch en verstandig van de regering-Obama?

HELDRING ‘Natuurlijk. Als je land in een nood- of crisissituatie terecht komt, zoals de VS, zijn mensenrechten in andere landen geen primair belang. Idealiter wel, in de realiteit niet. En dat is de realiteit die we onder ogen moeten zien. Daarbij zij opgemerkt dat het nog wel een zekere ratio heeft wanneer een grootmacht als Amerika de mensenrechten aan de orde stelt in China of een andere groot land. Wanneer een klein

land als Nederland dat doet, maakt dat niet de minste indruk en werkt het alleen maar irriterend, mogelijk contraproductief zelfs. Ik ben het dan ook helemaal niet met minister Maxime Verhagen eens dat mensenrechtenpolitiek een kernelement moet zijn in de dagelijkse buitenlandse politiek van Nederland.’

‘In de tijd van Joop den Uyl noemden de socialisten Nederland om dezelfde reden een gidsland. Maar een gids staat of valt met het aantal volgelingen dat hij heeft. De Amerikanen krijgen als gids wel volgelingen, landen die behoefte hebben aan de bescherming van de VS. Maar Nederland? Niemand vraagt om bescherming door Nederland.’

U hebt ooit gezegd dat u, als puntje bij paaltje komt, liever schavuiten dan engelen in de buitenlandse politiek hebt. Een berekenende politicus als Nixon kwam tot een vergelijk met China en de Sovjet-Unie, de moreel zuivere Carter moest lijdelijk toezien hoe Iran Amerikanen een jaar lang gijzelde in de ambassade in Teheran. U trok daaruit de conclusie dat een politiek die primair let op de eigen belangen soms beter uitpakt voor de mensenrechten dan mensenrechtenpolitiek zelf.

HELDRING ‘Zo’n schavuit wordt in ieder geval beter begrepen door de tegenstander. En hij kan zich ook beter voorstellen dat de tegenpartij op zijn beurt van diens eigenbelang uitgaat. Het is niet zelden een praatje voor de vaak als een regering de altruïstische sier maakt en bijvoorbeeld zegt dat mensenrechten vóór economische belangen gaan. Dat meent zij helemaal niet. In werkelijkheid zal zij net zo goed eerst voor de belangen van het volk opkomen. Dat is ook legitiem. Daar is niks mis mee. Mensenrechtenpolitiek is vaak geen politiek, ontwikkelingshulp evenmin. We moeten dat

gewoon geven, vinden we. Typisch Nederlands schuldbesef over uitbuiting van armen landen en over onze eigen welvaart maakt ons te weinig kritisch. Bij de Fransen is het anders. Zij geven ook ontwikkelingshulp, zij het puur met een politiek doel. Het gaat de Fransen om het behoud van macht in Afrika. Frankrijk grijpt desnoods ook militair in, als dat nodig is om zijn invloed in Afrika veilig te stellen. Het protesteert tegen militair ingrijpen van de Amerikanen in Irak en treedt zelf op tegen regimes in de voormalige koloniën die Frankrijk onwettig zijn. Geen haan die ernaar kraait.’

‘Typerend voor de Fransen is dat zij al bij de totstandkoming van de Europese Gemeenschap in 1957 extra geld uit de Europese pot voor hun overzeese gebiedsdelen regelden. Ernst van der Beugel, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken in het laatste kabinet-Drees, vertelde dat hij destijds op een topconferentie in Parijs met Drees aan een raam stond. Buiten zagen ze de Franse politicus Jean Monnet, een van de grondleggers van de Gemeenschap, in een onderonsje met Konrad Adenauer. Op het moment dat Monnet bij de Duitse bondskanselier de hand op de arm legde, constateerde Drees: “Daar gaan onze goede centen!”’

Bent u niet iets te cynisch over mensenrechtenpolitiek? Het lijkt de moeite waard om in de buitenlandse politiek morele eisen te stellen. Kijk naar Zuid-Afrika. Aan de apartheidspolitiek is mede een einde gekomen doordat het blanke regime de immoraliteit van die politiek permanent kreeg ingewreven.

HELDRING ‘Dat heeft geholpen, geef ik toe, in combinatie met de boycot en andere harde maatregelen. Het bewind raakte internationaal volledig geïsoleerd. Het zag ongetwijfeld wel in dat zo’n isolement niet in het

nationale belang was. Mandela is een heel bijzondere man. Hij is allerm minst wraakzuchtig geweest, integendeel. Hij heeft zich een groot man betoond, net als Ferdinand de Klerk, de blanke premier die de weg voor Mandela vrijmaakte.’

‘Ik ben wellicht wat cynisch in mijn oordeel over ontwikkelingssamenwerking en mensenrechtenpolitiek. Mijn punt is dat medelijden een menselijk, mooi gevoel is, maar geen politiek instrument. Daarmee pleit ik niet voor afschaffing van politiek op basis van dat gevoel. Het is een heilige koe en een heilige koe slacht je niet een-twee-drie. Zowel bij het CDA als bij de PvdA heerst sterk het gevoel dat je er in de politiek ook bent om de minder bedeeden iets van je rijkdom te geven.’

U zegt dat een ideële inzet uiteindelijk gepaard zal moeten gaan met een machtsmiddel zoals een boycot, om het Zuid-afrikaanse voorbeeld aan te halen.

HELDRING ‘Mensenrechtenpolitiek als politiek instrument, als drukmiddel kan helpen. Ten opzichte van de Sovjet-Unie heeft die politiek succes gehad. De Sovjet-Unie heeft destijds, in 1975, de zogeheten *derde mand* in het verdrag van Helsinki, over de mensenrechten, ondertekend. Dat hebben dissidenten in Oost-Europa in hun voordeel kunnen gebruiken.’

Geen Charta 77 zonder Helsinki’75.

HELDRING ‘Wat u zegt. Vergelijkbare bewegingen als in Tsjecho-Slowakije zullen in andere Oost-Europese landen profijt hebben gehad van het verdrag van Helsinki. Vijf jaar later kwam Lech Wałęsa op. Max van der Stoep heeft in deze ontwikkeling een belangrijke, intelligente rol gespeeld. Een man met idealen die precies wist hoe mensenrechten

in politieke zin als een instrument van het buitenlandbeleid konden fungeren.’

U schreef in uw column van 8 januari 2009 dat de kredietcrisis de uitkomst is van een dieperliggende crisis die al langer aan de gang is. Mocht dat het geval zijn, dan zullen maatregelen louter gericht op de economische crisis verre van afdoende blijken. U vreest dan ook dat de nood van deze tijd niet zonder gevolgen zal blijven voor de democratie: ‘Het is de vraag of onze democratische instellingen in staat zullen zijn de crisis te beheersen.’ En na de aanslag van Karst T. op Koninginnedag sprak u uit wat de eerste gedachte van velen zal zijn geweest: ‘Werkelijke reden tot paniek zou er zijn geweest als de dader niet een autochtone Nederlander was. Uitbarstingen van woede en haat tegen alles wat niet blank is of gebrekkig Nederlands spreekt, zouden zijn gevolgd — al was het maar om de reden dat het volk een feestje door de neus zou zijn geboord.’

HELDRING ‘We moeten rekening houden met politieke uitbarstingen. Daar is het wachten op, vrees ik. Wat zullen de politieke effecten zijn van de onderliggende crisis? In Nederland moeten we dan vooral kijken naar het verschijnsel Geert Wilders. Al ten tijde van Pim Fortuyn konden we gewaarworden dat er iets broeide in de samenleving, iets wat de gevestigde partijen niet in de gaten hadden. De socioloog Anton Zijderveld, een goede bekende van Fortuyn, vertelde mij eens dat Fortuyn doodsbenauwd was voor de winst die hij zou gaan boeken. Wat zou er dan gebeuren? Aan de ene kant vond hij het leuk om zo in de picture te staan. Hij was toch een beetje een exhibitionist, publiciteitsgeil. Aan de andere kant vroeg hij zich af wat hij teweeg had gebracht.’

Hij was een gids die zijn volgelingen niet meer in de hand had.

HELDRING ‘Ja. Dat vreesde hij met dat ratjetoe dat zijn aanhang vormde. Wilders lijkt zijn zaakjes beter op orde te hebben. Maar ook bij hem en zijn beweging weten we niet hoe het verder zal gaan. Er broeit

Het zou geen wonder zijn als de rol van de thorbeckiaanse democratie zo langzamerhand is uitgespeeld

nog steeds iets in de samenleving. Wat gebeurt er straks als de crisis in Nederland doorziekt, met een explosie van de werkloosheid en grote groepen mensen die gefrustreerd zijn omdat zij hun levensstandaard niet kunnen handhaven? Met alles wat op deze vergelijking valt af te dingen, komt bij mij wel de herinnering naar boven aan Duitsland in de jaren dertig, waar de inflatie de levensstandaard van veel mensen had aangetast. De angst voor proletarisering van de middenstand was daar groot. Ik denk niet dat Hitler alleen op grond van zijn politieke eisen aan het bewind zou zijn gekomen. Hij had er eerst de crisis voor nodig. Vanaf 1928 sprong het percentage van zijn partij van 2,6, via 18,3 naar 33,1 in 1932.’

Ten tijde van de opkomst van Fortuyn schreef Geert Mak dat het wachten was op een navolger die met een vergelijkbaar charisma de massa voor zich wist te winnen, maar die, anders dan Fortuyn, wél beschikte over een goed georganiseerde beweging en een coherent programma. ‘Dan zullen we wat beleven’, schreef hij.

HELDRING ‘Dat kan Wilders zijn, hoewel het nog maar afwachten is. Uit democratisch oogpunt vind ik het niet goed dat de twee grote volkspartijen beide in het kabinet zitten. Wat is de oppositie dan? De SP? Ik denk niet dat Agnes Kant kan waarmaken wat Marijnissen deed. De vvd? De vvd is helemaal geen oppositie meer. Ze probeert het wel, maar het maakt geen indruk. De vvd is een zwakke partij met, naar ik vrees, een sympathieke, maar zwakke leider. Dat biedt een gat in de markt voor Wilders, in een land dat op drift is geraakt.’

‘In Jacques van Doorn heb ik een bondgenoot als het gaat om de vraag of de democratische instellingen in staat zullen zijn de crises in de samenleving te beheersen. We spreken dan wel over de democratie zoals we die nu kennen. Dat moet je er altijd bij zeggen. Een man als Wilders of Berlusconi zal, wellicht terecht, ook beweren dat hij een democraat is. Waarom zouden we een andere vorm om de volkswil tot uitdrukking te brengen geen democratie noemen? De Thorbeckiaanse democratie, de basis van ons bestel, is gevestigd in 1848. Het zou geen wonder zijn als dit bestel zo langzamerhand is uitgespeeld. Niets beklijft op deze wereld, dus waarom zou de democratie wel beklijken?’

‘Maar goed, zover is het nog niet. Je moet mij niet vragen hoe het alternatief eruit zal zien. Er staat mij niets voor de geest. Wel van belang om op te merken is dat ondanks alle gebreken in de democratie die wij nu kennen, zij wel een atmosfeer heeft gecreëerd waarin we kunnen ademen. Dat geldt minder, of veel minder zelfs, voor de bestaande alternatieven, zoals de Aziatische of de Latijns-Amerikaanse democratieën, die autoritairder en autocratischer van aard zijn. Dat noopt ons ertoe hardop na te denken hoe de democratie die is uitgespeeld, een beetje in goede banen kan worden geleid.’

U vraagt zich ook af of de Europese Unie de crisis ongeschonden doorkomt. Nationalisme ligt op de loer.

HELDRING ‘Europa betekent als politieke actor niets. Helemaal niets. Ik geloof ook niet dat Europa dat ooit zal worden. Dat heb ik nooit geloofd. Daarvoor ben ik altijd voor anti-Europeaan uitgemaakt, wat ik niet was. Ik ben geen anti-Europeaan en evenmin een antifederalist, ik heb er alleen nooit in geloofd. Europa is niet anders dan een Europa der staten.’

En zeker geen symfonie der staten?

HELDRING ‘Nee. Ik heb wel altijd vertrouwen gehad in de economische eenwording. Dat is ook gebeurd. Alleen houd ik mijn hart vast of de Europese economische eenheid die we hebben bereikt, de euro inbegrepen, in crisistijd houdbaar is zonder een Europees politiek gezag. Ik zie ook allerlei ontbindingsverschijnselen, zoals het stabiliteitspact dat niet werkt. Ja, kleine landen als Ierland en Portugal moeten zich eraan houden, maar als Duitsland en Frankrijk over de schreef gaan, wordt er een formule voor gevonden, een ontsnapingsroute. Dat zal zich waarschijnlijk

veel vaker gaan voordoen in deze tijd, neem ik aan.’

Het valt ook op dat mensen in deze economische crisis eerder van de nationale regeringen verlichting verwachten dan van de Europese Unie. Wijst dat op een herlevend nationalisme?

HELDRING ‘Dat kan. Nationalisme gaat vaak gepaard met verheerlijking van de eigen natie of met xenofobie. Dat kan ontstaan, maar dat hoeft niet. Maar economisch nationalisme in de vorm van protectionisme is evenzeer verderfelijk, ook als daarbij niet de vlaggen worden uitgestoken en volksliederen gezongen. Waar ik eerlijk gezegd meer mee zit, is dat Europa nooit één kan worden zolang we hier een democratie kennen. De eerste taak van de vrij gekozen parlementen en regeringen van Europa is aan de eigen kiezers te denken. Dat is normaal en niet onfatsoenlijk. Dat is een kwestie van politieke overleving. De verontwaardiging in Nederland over een kreet als *eigen volk eerst* is schijnheilig. Iedere politicus kiest eerst voor het eigen volk en schuift pas als het goed gaat een beetje door naar de minder bedeeden op aarde. Het kan niet anders. Anders wordt hij weggestemd.’